

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЯК СПОСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

LEGAL NATURE OF TRUST PROPERTY AND PECULIARITIES OF ITS INTRODUCTION AS WAYS TO ENSURE THE FULFILLMENT OF OBLIGATION

Бондаренко К.С., аспірантка кафедри цивільного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
асистентка кафедри публічного управління, адміністрування та права
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

У статті проаналізовано існуючі підходи дослідників щодо з'ясування правової природи довірчої власності, особливості процедури укладення договору довірчої власності відповідно до положень нормативно-правових актів України та норм міжнародного законодавства. Також з'ясовано причини того що, що юридична конструкція довірчої власності з багатовіковою історією функціонування в зарубіжних країнах у національній правовій системі робить перші кроки, зокрема, внаслідок окремих суперечностей і труднощів, як науково-теоретичного плану, так і практичного характеру. Актуалізовано проблемні моменти порушення прав довірчого засновника та довірчого власника, питання чи є договір щодо встановлення режиму довірчої власності підставою виникнення особливого різновиду права власності, чи все ж має місце обмежене речове право, похідне від права власності. Звернено увагу на строки, з простроченням яких у довірчого власника виникає право розпоряджатися переданим йому майном. Актуалізовано недоліки правової регламентації порядку застосування довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання. Окреслено правові наслідки припинення права довірчої власності, які полягають у переданні назад права власності на майно довірчому засновнику від довірчого власника після припинення основного зобов'язання, а також коли першому надається право на звернення до суду або до нотаріуса в разі невиконання другим цього обов'язку. Порівняно два види забезпечення виконання зобов'язання, а саме довірчу власність та іпотеку, обґрунтовується доцільність розмежування зазначених способів забезпечення виконання зобов'язання як двох різних за своєю сутнісною природою прав, з'ясовано проблемні моменти та ймовірні прогалини чинного законодавства у сфері правозастосування довірчої власності, що потребують вдосконалення. Наведено коло можливих ризиків для боржника або іншої особи, яка передала своє майно на праві довірчої власності з метою забезпечення зобов'язання боржника, недоліки законодавчого регулювання права довірчої власності.

Ключові слова: довірча власність, майновий вид забезпечення виконання зобов'язання, порушення договору, правова природа довірчої власності, довірчий засновник, довірчий власник, об'єкт довірчої власності, іпотека, види забезпечення виконання зобов'язання.

The article analyzes the existing approaches of researchers to clarify the legal nature of trust property, and the specifics of the procedure for concluding a trust property agreement in accordance with the provisions of Ukrainian regulations and international law. The author also elucidates the reasons why the legal construction of trust property with a long history of functioning in foreign countries is making only the first steps in the national legal system, in particular, due to certain contradictions and difficulties of both scientific and theoretical and practical nature. The author highlights the problematic issues of violation of the rights of the trust founder and trust owner, and the question of whether an agreement establishing the trust property regime is the basis for the emergence of a special type of property right, or whether there is a limited property right derived from the right of ownership. Addressed to is paid to the terms over which the trustee has the right to dispose of the transferred property. Updated is drawn to the shortcomings of the legal regulation of the procedure for applying trust property as a way to ensure the fulfillment of obligation. The legal consequences of termination of trust property law, which consist in the transfer of ownership of property to the trust founder from the trust owner after the termination of the main obligation, and the former is given the right to go to court or notary in case of default. The author compares two types of ways to ensure the fulfillment of obligation, namely, trust property and mortgage, the author substantiates the expediency of distinguishing between these methods of ensuring fulfillment of an obligation as two rights which are different in their essential nature and identifies problematic issues and possible gaps in the current legislation in the area of trust property enforcement that need to be improved. The article provides a range of possible risks for a debtor or another person who has transferred its property on the right of trust to secure the debtor's obligation, shortcomings of legislative regulation trust property rights.

Key words: trust property, property type of security for the fulfillment of an obligation, legal nature of trust property, violation of a contract, legal nature of trust property, trust founder, trust owner, trust property object, mortgage, types of ensuring the fulfillment of obligation.

Інститут довірчої власності з багатовіковою історією функціонування в зарубіжних країнах у національній правовій системі робить перші кроки внаслідок окремих суперечностей і труднощів, як науково-теоретичного плану, так і практичного характеру [1, с. 84]. Розвиток вищезазначеної правової конструкції стримує відсутність міцного теоретичного обґрунтування, пов'язаного з розумінням сутності досліджуваних відносин.

З цього приводу О. Кіріяк справедливо зазначає, що право довірчої власності законодавець визначає за допомогою наступних взаємовиключних юридичних категорій, а саме: особливий самостійний вид права власності (ч. 2 ст. 316 ЦК України), похідний від договору управління майном інститут (ч. 2 ст. 1029 ЦК України) та спосіб забезпечення виконання зобов'язання (ч. 1 ст. 546 ЦК України) [1, с. 85].

Також статтею 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обов'язків» закріплено дуалістичний підхід до розуміння права довірчої власності, адже п. 1 ч. 1 унормовується окрема держреєстрація по-перше права довірчої власності як спо-

субу забезпечення виконання зобов'язання, а по-друге (абз. 9, п. 2, ч. 1) права довірчої власності як речового права, похідного від права власності [9]. Як наслідок вищенаведеної недосконалості та неузгодженості правових норм стає можливим їх довільне тлумачення правозастосовцями, складності з уніфікацією юридичної термінології та вичерпних характеристик довірчої власності.

Відсутність єдиного доктринального розуміння природи довірчої власності негативно впливає на практику застосування досліджуваного предмета та є підґрунтям теоретичних диспутів щодо доречності використання понять форми/види/типи власності. Це було досить детально досліджено та розмежовано І. В. Спасиво-Фатєєвою ще у 2009 році, яка навела конкретні випадки, коли завдяки термінології об'єднуються різні правові явища, зокрема, публічна власність, корпоративна власність, інтелектуальна власність [112, с. 152]. Зрозуміло, що це ж саме стосується і довірчої власності.

Таким чином і на даний час уніфікація положень нормативно-правових актів, що безпосередньо чи опосеред-

ковано регламентують питання виникнення, зміни чи припинення довірчих правовідносин достатньо актуальна. Невипадково, що довірча власність в Україні є досить новою юридичною конструкцією у цивільному праві і доцільність її застосування ставиться під певний сумнів у наукових колах. На доктринальному рівні дослідження питання права довірчої власності здійснювали такі науковці як І. О. Гелецька (I. O. Geletska), А. А. Гончарук (A. A. Goncharuk), І. С. Канзафарова (I. S. Kanzarofova), Р. А. Майданик (R. A. Maidanik), Н. Б. Москалюк (N. B. Moskaliuk), К. Г. Некіт (K. G. Nekit), А. Б. Педько (A. B. Pedko), М. С. Федорко (M. S. Fedorko) та ін., проте варто наголосити, що серед всіх видів забезпечення виконання зобов'язання найменша увага приділена саме довірчій власності.

Законом від 20.09.2019 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» ЦК України доповнено новим розділом «Довірча власність», який встановлює право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання за кредитним договором та договором позики. Слід зазначити, що всі інші види забезпечення виконання зобов'язання, перелічені в главі 49 ЦК України до якої законодавець вніс положення про довірчу власність, як новий вид забезпечення виконання зобов'язання, можуть забезпечувати зобов'язання, що виникають з будь-яких договорів, а не лише кредиту та позики [3].

Керуючись положеннями ч. 1 ст. 597¹ ЦК України за договором про встановлення довірчої власності одна сторона (довірчий засновник) передає майно другій стороні (довірчому власнику) на праві довірчої власності для забезпечення зобов'язання боржника за кредитним договором, договором позики [3]. Договір є правовою формою передавання окремих повноважень власника довірчому власнику. В рамках довірчого правовідношення не можуть передаватися всі повноваження, оскільки в такому випадку йдеться про передавання майна у власність шляхом відчуження. Довірчий власник повинен мати майно, яке є об'єктом довірчої власності у фактичному володінні і мати юридично підтверджений титул [4, с. 407].

Забезпечувальні функції довірчої власності здійснюються боржником шляхом передавання майна кредиторю для забезпечення виконання договірних зобов'язань, а після добросовісного виконання договірних зобов'язань боржником, кредитор зобов'язаний повернути майно, передане йому у довірчу власність боржником.

Законодавчо встановлено, що довірчий засновник за основним зобов'язанням передає своє майно у довірчу власність як гарантію забезпечення виконання власного зобов'язання. Договір про встановлення довірчої власності на нерухоме майно укладається виключно у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Таким чином річ (майно) на час перебування у кредитора набуває правового режиму довірчої власності і водночас ознак предмету забезпечення [10, с. 109].

Якщо боржник не виконує за основним договором своїх зобов'язань, або робить це неналежним чином кредитор набуває певні правомочності довірчого власника: право володіння, користування, розпорядження, що дозволяє йому обрати спосіб задоволення своїх майнових вимог [4, с. 318]. Кредитор (довірчий власник) наділяється правом отримати задоволення своїх вимог з вартості довірчого майна.

Варто ще раз наголосити на тому, що ЦК України не надано визначення права довірчої власності, а правова природа довірчої власності є доволі дискусійним питанням в науці цивільного права та деталізувати окрему специфіку підходів різних дослідників. Для прикладу, А. А. Гончарук зазначає, що довірча власність – це така форма власності, особливість якої полягає в тому, що одна особа є власником майна, відчужуваного йому другою

особою для певних цілей, вказаних відчужувачем, або, як його ще називають, засновником [5, с. 98]. Р. А. Майданик розуміє під правом довірчої власності сукупність майнових відносин довірчого характеру, які виникають з підстав, передбачених законодавством, і реалізуються виключно в інтересах вигодонабувача трасту, за яким установник трасту передає довірчому власнику для формування трасту-фонду майно, яке належить установнику в силу права власності [6, с. 45].

На думку О. В. Ільківа забезпечувальна довірча власність є формою передавання майна у довірчу власність кредитора для належного виконання зобов'язання боржником, коли володілець предмету забезпечувальної довірчої власності обмежується в правомочності розпоряджатися об'єктом забезпечення до визначеного договором моменту звернення стягнення [4, с. 319].

Постановою Верховної Палати Верховного Суду від 05 червня 2019 року у справі № 755/12638/15 було зазначено, що правова природа довірчої власності полягає у наданні довірчому власнику речового права, обмеженого цільовим характером його здійснення в інтересах визначених осіб. Довірчий власник здійснює право власності на об'єкт довірчої власності лише для досягнення визначеної для себе мети, яка обтяжує право довірчої власності [12].

Однією з підстав для дискусії щодо правової природи відносин довірчої власності стало їх регулювання договором і законом. Так І. В. Спасибо-Фатєєва скептично оцінює перспективу існування у праві України інституту довірчої власності та зазначає, що категорія «довірча власність» є чужорідною для національного права. Також дослідниця аргументовано прогнозує, що подальше впровадження інституту довірчої власності в українське законодавство не зміцнить загальні засади правового регулювання права власності як єдиного монолітного абсолютного права та лише створить підстави для обгрунтування концепції розщепленої власності [7, с. 308].

Суттєвими ознаками довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язання можливо виокремити: обмеженість, адже боржник має не тільки повідомити про свій намір придбати майно, а й встигнути протягом 5 днів з моменту отримання відповідного повідомлення внести грошову суму у розмірі мінімальної ціни продажу об'єкта довірчої власності, на депозит нотаріусу; строковість, тобто сторони можуть здійснити свої права і виконати зобов'язки згідно з умовами та часом дії договору; умовність, тобто цивільний правочин, що укладається з відкладальною умовою [4, с. 337].

На думку науковців Ю. Колоса та Д. Деркача «довірча власність як спосіб забезпечення зобов'язань (додаткове зобов'язання) та довірча власність як самостійна конструкція, що виникає у відносинах управління майном, за своєю суттю залишається обмеженим речовим правом (обмеженим правом власності). Ключова різниця між довірчою власністю як способом забезпечення зобов'язання та самостійною правовою конструкцією полягає у тому, що установник управління (власник майна) не втрачає право власності після передачі даного майна управителю (довірчому власнику), в той час як передавання майна у довірчу власність у якості забезпечення зобов'язання має наслідком припинення права власності у довірчого засновника» [8, с. 43]. Перевагами довірчої власності, як способу забезпечення виконання зобов'язання, варто вважати спрощену систему звернення стягнення на майно та правовий захист майнових інтересів кредитора [11, с. 77].

Відповідно до ст. 597² ЦК України об'єктом довірчої власності може бути майно, яке може бути відчужено і на яке може бути звернено стягнення. Якщо законом не встановлено інше, об'єктом довірчої власності не можуть бути цінні папери та корпоративні права. Режим довірчої власності не поширюється на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання об'єкта довірчої власності,

якщо інше не зазначено у договорі про встановлення довірчої власності [3].

Відповідно до частини 4 статті 89-1 Земельного кодексу України земельні ділянки державної та комунальної власності не можуть бути об'єктами права довірчої власності [9]. Таким чином, об'єктами права довірчої власності можуть бути лише земельні ділянки, які належать на праві приватної власності.

Відповідно до ст. 597² ЦК України довірча власність виникає на підставі договору, укладеного у письмовій формі. Договір про встановлення довірчої власності на нерухоме майно укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Довірча власність на нерухоме майно виникає з моменту її реєстрації у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Довірча власність на рухоме майно виникає з моменту укладення договору про встановлення довірчої власності, якщо таким договором не встановлено інше [3].

Забезпечувальна властивість права довірчої власності, як способу забезпечення виконання зобов'язання, пов'язаного з закріпленням за довірчим власником певного майна, проявляється в тому, що довірчий засновник, який надав майно у довірчу власність, може виконати забезпечене зобов'язання та звільнити предмет від обтяжень. Необхідно враховувати, що право довірчої власності, як спосіб забезпечення виконання зобов'язання, було запроваджено в законодавство України як альтернативу заставі нерухомості – іпотеці у кредитних (або позикових) відносинах. Тому буде доцільним порівняти зазначені способи забезпечення виконання зобов'язання, виходячи із функцій, які їм властиві. Потенційна можливість застосування способів забезпечення виконання зобов'язання є стимулом до належного виконання обов'язків боржником, що свідчить про виконання зазначеними способами стимулюючої (превентивної, запобіжної) функції [13, с. 318]. Стимулююча функція властива всім способам забезпечення виконання зобов'язання. Її сутність проявляється у спонуканні боржника до належного виконання зобов'язання під загрозою звернення стягнення на майно (якщо спосіб забезпечення передбачає резервування певного майна).

Забезпечувальна функція довірчої власності полягає у передачі кредитором боржником права власності на рухоме річ з метою забезпечення довірчою власністю зобов'язання. але така передача власності є лише попередньою, де кредитор виступає фідуціарним власником. остаточна ж передача власності відбувається тільки при порушенні боржником зобов'язання, яке забезпечене довірчою власністю [8, с. 110].

У разі прострочення виконання боржником основного зобов'язання довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності за умови, що строк прострочення перевищує 20 календарних днів. У разі прострочення боржником виконання частини основного зобов'язання довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності, якщо прострочення виконання боржником основного зобов'язання триває більше 30 календарних днів. У разі порушення довірчим засновником зобов'язань, визначених у договорі про встановлення довірчої власності (крім основного зобов'язання), довірчий власник має право прийняти рішення про необхідність дострокового виконання осно-

вного зобов'язання та повідомити про таке рішення боржника. Якщо боржник не виконує рішення довірчого власника про дострокове виконання основного зобов'язання протягом 30 календарних днів з моменту отримання такого повідомлення (якщо інший строк не встановлено договором), довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності. У разі порушення користувачем обов'язків щодо збереження чи користування об'єктом довірчої власності довірчий власник може скористатися правами, визначеними ч. 2 ст. 597⁶ ЦК України та/або вжити заходів для збереження чи страхування об'єкта довірчої власності у своїх інтересах та за власний рахунок. Користувач майна зобов'язаний на вимогу довірчого власника негайно відшкодувати останньому всі витрати, понесені у зв'язку із вжиттям заходів щодо збереження та страхування об'єкта довірчої власності [3].

Враховуючи вищесказане, слід приділити увагу іпотеці, як конкуруючому інституту з довірчою власністю. Насамперед необхідно зазначити, що іпотека як і довірча власність є видом забезпечення виконання зобов'язання, яке є майновим. При цьому довірча власність може забезпечувати виконання зобов'язання лише за кредитним договором або договором позики, а в іпотеці – будь-яке зобов'язання; процедура звернення стягнення за іпотекою на відміну від права довірчої власності у якому за загальним правилом звернення стягнення відбувається у позасудовому порядку; оцінка майна в іпотеці відбувається за погодженням двох сторін, а оцінка майна за правом довірчої власності здійснюється в односторонньому порядку довірчим власником.

Висновки. Довірча власність – майновий вид забезпечення, що означає позбавлення боржника права власності фактично після укладення договору. Довірчий засновник перестає бути юридичним власником майна з моменту передачі його у довірчу власність, а вже у разі добросовісних дій боржника передбачено поновлення права власності. Інші ж майнові забезпечення передбачають втрату права власності тільки як наслідок порушення боржником зобов'язання перед кредитором. Цей спосіб був започаткований законодавцем за ініціативою банків як кредиторів і містить недоліки законодавчого регулювання. Так стосовно додержання балансу прав кредитора та боржника неоднозначно сприймаються положення ч. 3 ст. 597⁸ ЦК України згідно яким ціна продажу об'єкта довірчої власності встановлюється довірчим власником одноособово та не може бути меншою за мінімальну ціну, повідомлену боржникові. Довірчий власник може занижити ціну і, скориставшись скрутним положенням боржника, продати об'єкт третій особі за неринковою, низькою ціною, залишаючи за собою грошові вимоги до боржника в розмірі, не покритому шляхом відчуження майна.

Також варто зазначити, що інститут права довірчої власності не є абсолютно новим для українських реалій, але практика застосування доводить, що довірча власність як цивілістичний інструментарій не набула достатньої універсальності та ефективності і необхідне вдосконалення механізмів її правозастосування. Для прикладу, колізійною нормою врегулювання довірчої власності виступає ч. 1 ст. 597⁹ ЦК України, яка встановлює право виселення осіб, які зареєстровані у об'єкті довірчої власності та на який здійснюється стягнення кредитором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кіряк О. Право довірчої власності: інтеграція зобов'язальних та пропріетарних елементів. *Слово національної школи суддів України*. 2020. № 3 (32). С. 84–93.
2. Спасибо-Фатеева І. В. Форми права власності. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 145–154.
3. Цивільний кодекс України : Закон України № № 435-IV від 16.01.2003 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 03.11.2023 р.).
4. Ільків О. В. Проблеми регулювання речових прав в цивільному законодавстві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Львів, 2021. 448 с.
5. Гончарук А. А. Право довірчої власності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 2. С. 97–101.

6. Майданик Р.А. Довірча власність у цивільному праві України (формування, порівняльний аналіз і поняття). *Українське комерційне право*. 2004. № 5. С. 37–56.
7. Спасибо-Фатеева І. В. Право власності в об'єктивному і суб'єктивному розумінні. Цивільне право України : підручник Т. 2, за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 656 с.
8. Гелецька І. О., Савощак І. М. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язання: переваги й недоліки. *International scientific and practical conference*. 2020. С. 140–144.
9. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 03 лют. 2004 р. № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 20.10.2023).
10. Канзафарова І. С., Федорко М. С. Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання у цивільному праві України. *Правова держава*. 2020. № 37. С. 107–116.
11. Бондаренко К. С. До проблеми класифікації видів забезпечення виконання зобов'язання. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 116. С. 75–82.
12. Постанова Верховної Палати Верховного Суду від 5 червня 2019 року у справі № 755/12638/15. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/82308714>
13. Бондаренко К. С. Забезпечення зобов'язань довірчою власністю. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав: матеріали наук.-практ., конф. присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 15 грудня 2021р.). Харків, 2021. С. 317–320.